

COLOFON

*Rosmalla (ISSN 0925-2894)
wordt vier keer per jaar uitgegeven
onder eindverantwoording van
het bestuur van de
Heemkundekring Rosmalen.*

*Heemhuis 'Mariënwater'
Berlicumseweg 85248 NT Rosmalen
Postbus 64 - 5240 AB Rosmalen
www.heemkundekringrosmalen.nl
info@heemkundekringrosmalen.nl*

Bestuur Heemkundekring Rosmalen:

- Rien van Grunsven, voorzitter (a.i.)
- Ineke Veltman-Slegers, secretaris (a.i.)
- Frits de Vries, penningmeester
- Arnold de Veer, bestuurslid
- Jan Zantkuijl, bestuurslid
- Kitty van der Doelen-Crane, notulist

Werkgroep Redactieraad 'Rosmalla':

- Harry Coppens
- Gerrit Mol
- Ad Tibosch
- Henk de Werd

Opmaak en lay-out

- Krien van Hirtum
- Wim Wolf

Productie:

- Grafisch Ontwerp Atelier Meijs
- Drukkerij Van Gerwen

Losse nummers:

- € 4,50 per uitgave

Distributieadres:

- Harry Coppens
Stationsstraat 8
5241 EE Rosmalen,
Tel.: 073-5218349

Kopijadres:

- Heemkundekring Rosmalen
Postbus 64
5240 AB Rosmalen
- info@heemkundekringrosmalen.nl

*Iedere auteur draagt
persoonlijke verantwoordelijkheid
over zijn of haar artikel
Niets uit deze uitgave
mag worden vermenigvuldigd
tenzij bronvermelding plaatsvindt.*

JAARGANG 16 - NUMMER 1 MEI 2006

<u>INHOUDSOPGAVE:</u>	<u>Pagina</u>
<i>Voorwoord redactie</i>	2
<i>Dorry Derhaag</i> In Memoriam Felix Duffhues	2
<i>Harry Coppens</i> In Memoriam Gradje van der Doelen	3
<i>Antoine de Visser</i> Laatmiddeleeuwse handschriften uit klooster Soeterbeek	4
<i>Ad Tibosch</i> Klassenfoto's van vroeger-4: Openbare Lagere School "De Kruisstraat" "De Kruisstraat" schooljaar 1982	9
<i>J.F. Meesters / Harry Coppens</i> Fort Crèvecoeur	12
<i>Harry Coppens</i> Voor u gehoord, aflevering 40	22
<i>Gerrit Mol</i> Semper Florens: Groen is leven in Rosmalen	24
<i>Van het bestuur</i> Heemkundekring Rosmalen dankt zijn sponsors	28

Foto omslag:

Huidige landhuis en voormalig klooster Mariënwater voor Birgittinessen en Birgittijnen (1434 - 1713) op het landgoed Coudewater te Rosmalen (Rijksmonument). In de rechtereuleugel het "Heemhuis Mariënwater" van de Heemkundekring Rosmalen.
Foto: Jo Versteijnen uit Rosmalen

Voorwoord van de redactie

Beste lezer,

Voor u ligt Rosmalla, jaargang 16, nummer 1. Weliswaar met vertraging. Daarvoor onze welgemeende excuses. Als u naar het vernieuwde colofon kijkt, snapt u meteen de reden van die vertraging. Er zijn wijzigingen doorgevoerd, zowel bij het bestuur van onze heemkundekring, als in de redactie. Het leesplezier zal er niet minder om zijn, denken wij. Voor iedereen, van alles wat. We doen als redactie ons best om de nummers van dit jaar weer als vanouds op tijd te laten verschijnen, al zal dat voor het eerstkomende nummer nog niet meevallen. In ieder geval hopen we weer op veel kopij, ook van de leden van onze heemkundekring.

De redactie

Memoriam voor Felix Duffhues

Op 30 april 2006 heeft Felix Duffhues afscheid moeten nemen van dit leven, van zijn kinderen, kleinkinderen en familieleden.

Ondanks, dat je weet en ziet, dat het met zijn gezondheid niet goed gaat,

blijf je hopen op een 'wonder'. Dit 'wonder' is gedeeltelijk gebeurd, omdat we nog meer dan een jaar na het slechte bericht, met hem samen zijn geweest.

In het jaar 2003 heb ik voor het eerst kennis gemaakt met Felix. Ook hij was geïnteresseerd in de geschiedenis van de Heilige Birgitta in relatie tot zijn geboorteplaats Rosmalen.

Mijn eerste indruk was direct, dat ik te maken had met een vriendelijke, belangstellende en intelligente man. Een open eerlijke houding en een terechte warme binding met het dorp Rosmalen, waar hij geboren en getogen was en verbonden met zoveel familieleden uit dat zelfde Rosmalen.

Door zijn vele reizen en levenswijsheid had hij een open oor en blik voor de wereld om hem heen. Zijn wekelijkse bezoeken aan het Bra-

bants Historisch Informatiecentrum (voorheen Rijksarchief) in 's-Hertogenbosch, getuigden van zijn brede belangstelling voor o.a. historie en genealogie.

Nadat ik eerder al eens had gevraagd of hij belangstelling zou hebben om in het bestuur van de Heemkundekring Rosmalen te komen, heeft hij in 2004 ja gezegd. De achter hem liggende jaren waren erg, omdat immers zijn echtgenote Lies in 2001 was overleden.

We waren erg blij met zijn toezegging en hij heeft mijn en onze verwachtingen van hem niet teleurgesteld. Altijd aanwezig en betrokken bij de zaken die aan de orde kwamen. Een duidelijke mening, die op een vriendelijke en open wijze werd gegeven.

Helaas kon hij vanwege zijn steeds vaker, plotseling opkomende ziekteverschijnselen niet naar vergaderingen en/of bijeenkomsten komen. Maar hij bleef zich op de hoogte stellen van het wel en wee.

Hoogtepunt was voor mij, maar ook voor de andere (bestuurs)leden, dat Felix samen met zijn zoon Joost, toch op 14 mei 2005 de officiële opening van ons Heemhuis 'Mariënwater' kon meemaken.

Lichamelijk verzwakt maar mentaal nog sterk,

bekeek hij het resultaat en genoot van dit bezoek. Op 6 april 2006 heeft hij zijn bestuursfunctie officieel neergelegd. Wij verloren hiermee een betrouwbaar, open en deskundig bestuurder voor onze vereniging.

Felix bedankt dat je bij ons was en wij vertrouwen erop, dat we elkaar weerzien!

Op de ontvangen overlijdensaankondiging staat een heel mooie tekst, die ik graag onder dit memoriam wil aanhalen:

*Er zijn geen woorden voor een zieke
van wie je weet, hij redt het niet.
Je streelt zijn wang, je ziet zijn ogen,
je bent bevangen door verdriet.
Toch ben je dankbaar voor het einde,
dat na zoveel moedig strijden kwam.
Omdat het niet alleen z'n leven,
maar ook zijn lijden overnam.*

***Voormalig voorzitter Heemkundekring
Rosmalen Dorry Derhaag-Doomernik***

In Memoriam Gradje van der Doelen

Met het verscheiden van Gradje is niet alleen hij, maar tevens een aanwijsbaar en nog levend stuk Rosmalen ter ziele gegaan. Vanzelfsprekend gaan onze eerste gedachten uit naar zijn vrouw Zus, kinderen en kleinkinderen. 52 Jaar hebben Zus en Gretje lief en leed samen gedeeld, leed dat hen zeker niet bespaard is gebleven, maar hen door de kracht van hun positieve levenshouding een passende plaats in hun verdere leven hebben weten te geven.

Gretje en Zus, een twee- eenheid, hoorden bij elkaar als romme en koew en daarom zal ook de leegte die hij achterlaat nooit aan- of opgevuld kunnen worden.

Hij was voor alles een gezelschapsmens, die gemoedelijkheid en tevredenheid uitstraalde en met een groot gevoel voor humor. Humor die weet te relativieren. Ja zeggen tegen je eigen levenslot is het stempel van een rijpe persoonlijkheid. Een mens met humor is realistisch en is niet uit op leedvermaak, is niet spottend, hatelijk en sarcastisch.

Je kunt vrolijk en uitgelaten zijn, goed moppen kunnen vertellen, maar humor is van een andere grootheid, ligt een trapje hoger en is niet uit een boek te leren. Humor heeft te maken met dankbaarheid, tevredenheid en medemenselijkheid. Eigenschappen die in ruime mate in hem aanwezig waren. Hij verstond de kunst het leven te nemen zoals het nu eenmaal was. Voor mij is hij de contente man en Zus

de contente vrouw, die de kunst verstond te geven en te nemen en samen een gelukkig en content huwelijk hebben mogen beleven. Nog altijd denk ik terug aan de grote tentoonstelling die wij nog maar een paar jaar geleden met zijn toestemming hebben gehouden op zijn erf.

Dat ook hij zichtbaar genoot was voor iedereen zichtbaar. Hij maakte gewoon deel uit van de tentoonstelling en gaf aan velen tekst en uitleg van het tentoongestelde, maar ook van zijn monumentale boerderij. Dat vele mensen hem zeer waardeerden bleek o.a. wel uit de meer dan overvolle kerk bij zijn begrafenis. Jong en oud, allerlei verenigingen en komende van her en der, gaven acte de présence bij zijn uitvaart. Niet alleen zus, kinderen en kleinkinderen, maar zeker ook de Heemkundekring zullen hem, een markante persoonlijkheid, node missen. Wat overblijft zijn alleen maar goede herinneringen, die nog een lang leven zullen leiden. Immers je bent dan wel gestorven, maar je zult pas dood zijn, als je verder doodgezwegen wordt.

Harry Coppens

Laat Middeleeuwse handschriften uit klooster Soeterbeek

De Stratemakerstoren

In Nijmegen was in museum “De Stratemakerstoren” een tentoonstelling van oude handschriften onder de titel “Rijkdom in Eenvoud” te bezichtigen tot 20-11-05. Deze handschriften zijn vanuit diverse kloosters uiteindelijk in klooster Soeterbeek van de zusters Augustinessen terecht gekomen. Ze zijn nu ondergebracht in de bibliotheek van de Radboud Universiteit in Nijmegen.

Deze expositie was een soort “tegenhanger” tegenover de tentoonstelling van de Miniaturen die de Gebroeders Van Limburg (1400-1416) maakten voor de Duke of Berry en die te zien waren in dezelfde periode in museum “Het Valkhof”. Deze laatste miniaturen waren vooral bedoeld als een kostbaar bezit; dit in tegenstelling tot de eenvoudige handschriften op de tentoonstelling in “De Stratemakerstoren”. Die werden gemaakt voor dagelijks gebruik in de kloosters.

Het zijn vooral koorboeken, maar ook andere handschriften, zoals geestelijke oefeningen, getijdenboekjes en boetepsalmen. Deze gebedenboeken zijn gebruikt in diverse kloosters. Het is een verzameling van incomplete, uiteengevallen en soms met plakstroken bijeengehouden boeken. Ze vertellen ons de geschiedenis van intensief gebruik.

Deze handschriften zijn praktisch allemaal geschreven en/of verlucht in ***‘sHertogenbosch door de Fraters van het Gemeene (gemeenschappelijk) Leven, die toen woonden in de Hinthamerstraat*** en de Latijnse School bedienden die in de Kerkstraat stond. Zij maakten deze handschriften niet alleen voor zichzelf, maar legden zich ook toe op het schrijven voor derden tegen betaling, o.a. voor vrouwenkloosters van de Moderne Devotie. De Broeders of Fraters leefden, net

als de Augustinessen, volgens de Regel van de Moderne Devotie.

Het ontstaan van vrouwenkloosters in de geest vanuit de Moderne Devotie:

De bisschop van Luik, Joannes van Heinsberg, nam in 1455 het initiatief om tot een kloostervereniging te komen van vrouwenkloosters uit de Moderne Devotie, die leefden volgens de regel van Augustinus. Het draagvlak hiervoor vormden vier kloosters: Mariaweide te Venlo, St. Agnes te Maaseik, Mariagaarde te Roermond en ***St Geertruid te ‘sHertogenbosch***.

Na dertig jaar werd dit uitgebreid met Soeterbeek te Nuenen, O.L.Vrouw in de Hage te Helmond, ***Bethanië of Windmolenberg te ‘sHertogenbosch*** en Nazareth te Waalwijk. Ook na 1485 zijn nog enkele kloosters toegetreden tot het “Kapittel van Venlo”. De aangesloten vrouwenkloosters zijn onder deze naam bekend. Zekerheid hierover heeft men o.a. voor de kloosters ***St. Annenborch te Rosmalen*** en St. Annentron te Driel (Kerkdriel).

Het klooster ***Sinte Annenborch*** werd gesticht door een groep zusters uit het klooster Bethanië op de Windmolenberg te ‘s-Hertogenbosch. Op 1 juli 1485 had Jan van Baexem een akte laten opmaken, waarin hij zijn bezit ***Rodenborch*** laat veranderen in ***Sinte Annenborch*** en wil daarbij medestichter genoemd worden van het daar te vestigen Augustinessenklooster. Het kapittel werd geleid door het college van rectoren van de aangesloten regularissenkloosters, van wie er één als generale prior optrad. (een regularissenklooster is een kloostergemeenschap, die leeft volgens een bepaalde “regula”, d.w.z. een bepaalde regel. Dat betekent in dit geval: leven volgens de Regel van Augustinus.) De bisschop van Luik had het recht van visitatie, terwijl andere zaken, zoals

statuten, benoeming van rectoren, kiezen van de priorin intern werden geregeld.

Ofschoon de kloosters hun zelfstandigheid behielden, heerste er wel een soort familiegeest.

Dat bleek in de loop van de zestiende eeuw, toen de conventen steeds meer slachtoffer werden van de onlusten ten gevolge van de Tachtigjarige Oorlog in de Nederlanden tegen het Spaanse gezag. Tevens ontstond er een groeiende invloed van het calvinisme tegenover het katholicisme. De bewoners van bedreigde, gebrandschatte of geplunderde kloosters vonden meestal gastvrij onderdak bij verwante conventen. Ook kwamen er door opheffing fusies tot stand. zo ging O.L. Vrouw in de Hage in 1543 op in *St. Annenborch*. In 1572 werd St Annentron met *St. Anneborch* verenigd. De zusters van *St. Annenborch* vluchtten in 1588 voor het oorlogsgeweld naar 's-Hertogenbosch.

Daar mochten ze toen het toen leegstaande klooster van de Bogarden (Verwerstraat) betrekken. In 1613 werd het klooster *St. Annenborch* zelf opgeheven en vertrokken de laatste zeven zusters naar Soeterbeek te Nuenen. Uit al deze kloosters bevat de collectie Soeterbeek diverse handschriften. Soeterbeek zelf moest in 1732 uit Nuenen (gebied van de Staten-Generaal) vertrekken. De zusters trokken naar het landgoed Den Bogaert in het Land van Ravenstein, een katholieke enclave. In 1954 kwam een fusie tot stand tussen het Windesheimse vrouwenklooster Mariëndaal te St. Oedenrode. De gemeenschap van de St. Oedenrodense religieuzen was in 1422 gesticht te Diest en had altijd onder invloed van de priorij Bethlehem te Leuven gestaan. Toen tijdens de Franse Revolutie de antikerkelijke wetten werden ontbonden, hadden de zusters in 1801 hun toevlucht gezocht in St. Oedenrode. Het aantal zusters in Deursen kwam zo boven de vijftig. Ze brachten uit Mariëndaal ook inboedel, huisraad, een Smitsorgel en oude handschriften mee. De laatste kwam bij de handschriftencollectie van Soe-

terbeek. Na het Tweede Vaticaans Concilie kwamen in 1971 Soeterbeek en de verwante kloosters uit België en Engeland tot een nieuwe Congregatie; "Reguliere Kanunnikessen van Winderheim", waarin vrouwenkloosters van de Moderne Devotie onder een eigen generale priorin een samenwerking vonden. Door vergrijzing vertrok de gemeenschap in 1997 van Deursen naar het Kloosterverzorgingshuis te Nuland. De kloostergebouwen werden overgedragen aan de Stichting Katholieke Universiteit Nijmegen en het gehele materiële bezit viel toe aan de opgerichte Stichting Kunstpatrimonium Soeterbeek van de Radboud Universiteit Nijmegen.

De handschriften van de vrouwenkloosters.

De grootste groep handschriften in het Soeterbeek bestand wordt gevormd door handschriften die voorzien zijn van "penwerkinitialen" en -randen in de zeer herkenbare stijl van de Fraters of Broeders van het Gemene Leven te 's-Hertogenbosch. Ze gebruikten deze stijl gedurende minstens de periode 1450-1550. Met rode of paarse inkt zijn langgerekte, naturalistisch weergegeven bladranken getekend. Tussen de ranken bevinden zich bloemen en bessen van allerlei soort. Heel typerend is een langwerpige, conisch gevormde vruchtkolf tussen waaiervormige bladeren.

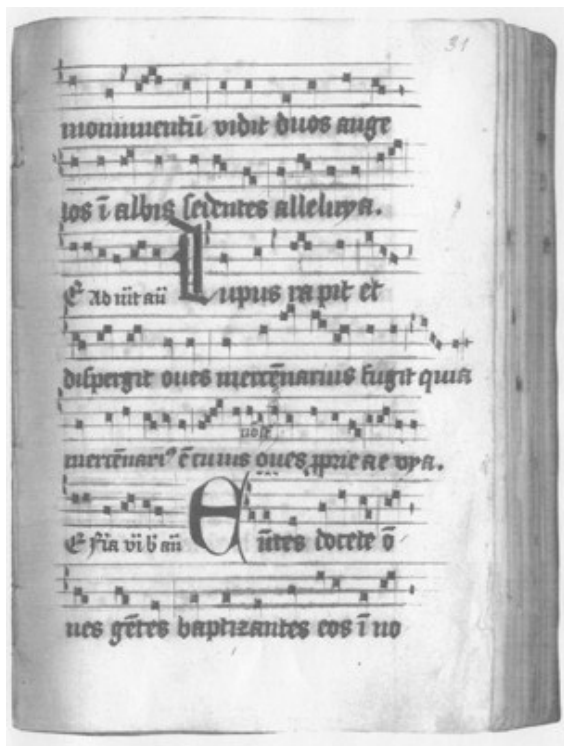
De meeste van deze handschriften staan in relatie tot het klooster O.L. Vrouw in de Hage te Helmond. Ze zijn geschreven door Helmondse zusters en verlucht door de Bossche Fraters. Het klooster te Helmond was kennelijk meer gericht op 's-Hertogenbosch dan op het nabij gelegen Mariënhage te Woensel dat ook een scriptorium had. Zij namen hun bezittingen in 1543 mee naar St. Annenborch te Rosmalen en gingen niet naar het dichterbij gelegen Soeterbeek te Nuenen. Waarom niet? Mogelijk omdat Soeterbeek geplunderd was door Maarten van Rossum, terwijl het bovendien nog herstellend was van een brand, die

hen had getroffen in 1539. Of lag het aan de Van Cortenbachs, heren van Helmond en stichters van het Helmondse klooster? Jan 111 van Cortenbach was circa 1500 hoogschout van 's-Hertogenbosch.

Handschriften die in klooster St. Annenborch Rosmalen waren:

Bij onderzoek van de gebonden boeken blijkt, dat de band van diverse boeken van een zeemieren bescherming is voorzien. Dit is kenmerkend voor het werk van de mannelijke religieuzen, de Fraters van het Gemene Leven in Deventer en 's-Hertogenbosch, zo blijkt uit de gebruikte stemfels op de banden en uit diverse details in de gebruikte technieken.

Antiphonarium aestivale (1V 15 Nijmegen, UB, Hs 449); een koorboek uit circa 1499. Op de voorkant staat een paneelstempel ingedrukt, waarin een gekroonde Madonna met Kind is te zien. Midden onder deze stempel is een schildje aangebracht met een windmolen. Dit verwijst naar het Augustinessenklooster Bethanië of

Windmolenberg in 's-Hertogenbosch.

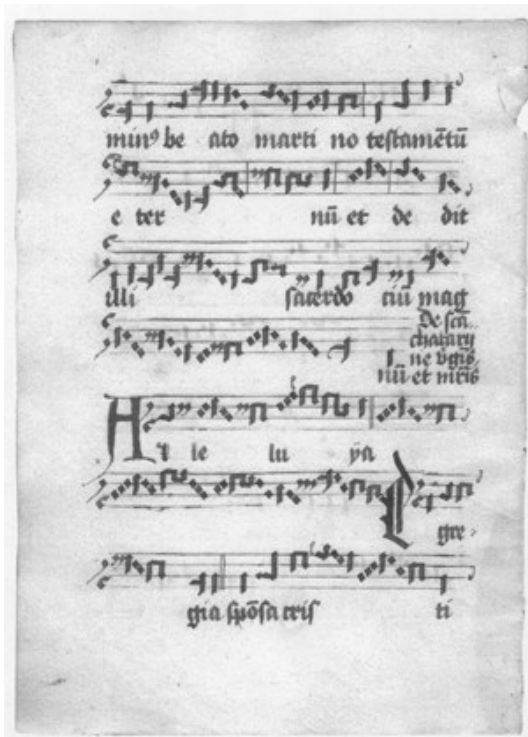
Het handschrift zal daar gebonden zijn en door de groep zusters meegenomen, toen zij begin zestiende eeuw naar Rosmalen trokken om er een nieuw klooster te stichten, dat St. Annenborch zou gaan heten.

In 1613 ging het handschrift mee naar Soeterbeek.

Opmerkelijk is dat St. Gertrudis een met Augustus gecombineerde antifoon heeft. Misschien is er een relatie geweest met het Bossche klooster St. Gertruid, dat één van de eerste kloosters was, dat zich aansloot bij het "Kapittel van Venlo".

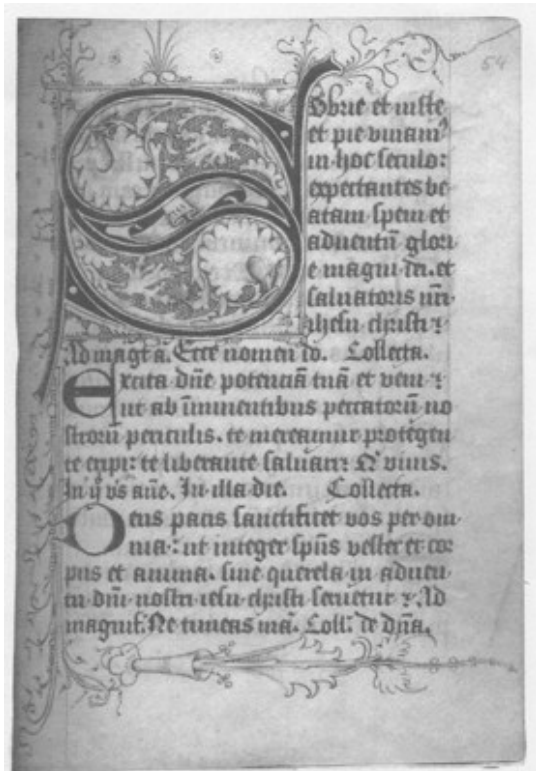
Litanie van alle heiligen. (1V 51 Nijmegen, UB, Hs 461) fragmenten van twee handschriften uit circa 1500? Op f.30 wordt bij het alleluia-vers op het feest van St. Lambertus, martelaar, gesproken van *in festo* ("op het feest") Dit verwijst op een grote verering van Lam-

Bertus. Hij is de patroonheilige van Helmond, wat een aanwijzing kan zijn dat het afkomstig is van het klooster

O. L Vrouw in de Hage te Helmond. Opmerkelijk is dat *sancta Anna matrona* een uitnodigingszang en alleluia-vers heeft. Dit kan wijzen op een klooster dat aan St. Anna was gewijd, zoals St. Annaborch te Rosmalen.

Liturgisch verzamelhandschrift (1V 77 Nijmegen, UB, Hs 467) 1527 (datum in initiaal); decoratie door Bossche Fraters. In het vierde deeltje staan antifonen van het dodenofficie. Opmerkelijk zijn de twee hymnen ter ere van

St. Anna voor de metten en lauden, die een latere hand heeft geschreven (f.184r) Het kan een aanwijzing zijn dat het handschrift ook in het klooster St. Annenborch te Rosmalen is gebruikt, waar de zusters uit Helmond in 1543 naar toe zijn gegaan.

Officium defunctorum (1V 91 Nijmegen, U B , Hs 482 ; incompleet) 1600; Rosmalen St.Annenborch Papier; 28 folia. Het handschrift, dat erg uit elkaar ligt, maakt

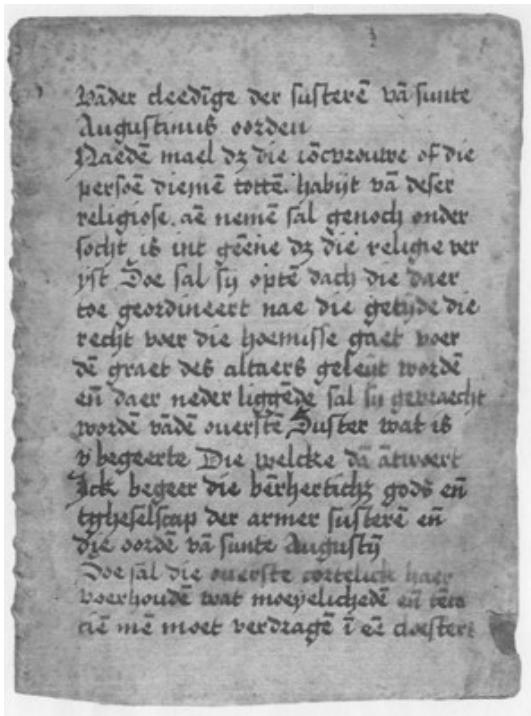
een weinig professionele indruk. Op f.28 staat te lezen: *Dit boeck heeft gescreven... Onnutte dienerse Cristo S....Katherijna van Eyck op san....Annenborch int Int iaer ons heeren M ende VIc.*

Van deze Catharina van Eyck is bekend dat zij tijdens de visitatie door bisschop Metsius aan het klooster St. Annenborch op 18 april 1572 45 jaar oud was en 25 jaar geprotest. Zij noemde zich "onnutte dieneres" d.w.z. "een eenvoudige volgelingen van Christus". St. Annenborch fuseerde in 1613 met Soeterbeek, waarbij het boekje zal zijn meegenomen

Manuale (Mater 1 Nijmegen, U B Hs 489) eerste helft 16^e eeuw? Voor de inkleding en professie van een zuster in de Orde van St. Augustinus.

De zusters die deze manuale bezaten, legden hun professie af binnen de communiteit, die gesticht was ter ere van de heilige moeder

Anna.

Het 'handboekje' kan afkomstig zijn uit het klooster St. Annenborch, dat begin 16^e eeuw in Rosmalen werd gesticht, of uit St. Annentron te Driel (Kerkdriel), dat omstreeks 1500 gesticht was en in 1572 in St. Annenborch is opgegaan.

Conclusie:

Behalve de terp met de eeuwenoude boom in de Overlaat in Rosmalen, die de plaats aangaf waar het klooster St. Annenborch heeft bestaan en de naam "Annenborch" voor het verzorgingscentrum in Rosmalen zijn er dus in Nijmegen ook nog enige tastbare handschriften die verwijzen naar het vroegere klooster in ons dorp.

Antoine deVisser

Klassenfoto's van Vroeger - 4

Openbare Lagere School "De Kruisstraat."

In deze editie van Rosmalla besteden wij aandacht aan de 6' klas van de openbare lagere school Kruisstraat in het schooljaar 1982. Er is bewust gekozen voor een schooljaar van een wat jongere datum vanwege het feit dat daarvoor de verschillen in het geven van onderwijs tussen de jaren vijftig en zestig en de jaren tachtig van de vorige eeuw tot uiting komen. Voordat wij hiertoe overgaan is het op zijn plaats enige aandacht te besteden aan de geschiedenis van de openbare lagere school op de Kruisstraat. Een belangrijke plaats voor de ontwikkeling van de school moet worden toegeschreven aan Henk Savelkouls, oud schoolhoofd van de Openbare Lagere School "De Kruisstraat". Voor dit overzicht is geput uit de talrijke artikelen die in de loop der tijd in de diverse kranten zijn verschenen over Henk Savelkouls en **zijn** school..

Het eerste bekende historische feit van de

school dateert van de vrede van Munster van 1648. Op de plek waar nu de school staat, stond toen een kapel, die werd heringericht tot openbare school annex onderwijzerswoning. In 1930 werd de school omgezet in een bijzondere (katholieke) school, waarbij door gebrek aan een kerkbestuur de plaatselijke stierenvereniging als schoolbestuur fungeerde.

Schoolhoofd was toen de bekende meester Adrianus Verhoeven. Zijn plotselinge overlijden in 1960 was voor het buurtschap Kruisstraat en zijn school een ramp, omdat men niet over het minimum aantal leerlingen kon blijven beschikken, wat nodig was voor de exploitatie van de school. In 1966 ging de school weer open als een openbare school. De heer Linkels werd het nieuwe schoolhoofd. Deze werd in 1971 opgevolgd door de geboren en getogen Rosmalenaar Henk Savelkouls, destijds werkzaam als onderwijzer in Den Dungen.

Henk Savelkouls

Deze ging in 1971 enthousiast aan de slag en maakte in de ruim dertig jaar dat hij op de Kruisstraat werkzaam was van de marginale onderwijsvoorziening een gezonde school die anno

2006 als het maatschappelijk middelpunt van deze buurtschap mag worden gekwalificeerd. De berichten die in het hier volgend verslag van de 6^e klas van het schooljaar 1982 door een drietal leerlingen worden geventileerd on-

De 6e klas van het schooljaar 1982

Met het oog op ons rouleringssysteem is nu gekozen voor het onderwijs in het oostelijke gedeelte van Rosmalen, te weten: Kruisstraat en Heeseind, waarbij er bewust werd gekeken naar een schoolklas van een jongere datum, omdat het onderwijsmilieu in de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw op de verschillende scholen toch niet veel van elkaar verschilde. Dit kan niet meer worden gezegd van het onderwijs in de tachtiger jaren en volgende. Uit het rijke archief van Henk Savelkouls kregen wij van hem aangereikt een foto van

Openbare Lagere School "De Kruisstraat"

derstreden dit volledig. In 1985 werd de naam van Openbare Lagere School "De Kruisstraat" door nieuwe wetgeving veranderd in: Openbare Basis School "De Kruisstraat". In datzelfde jaar gingen de kleuterschool en lagere school op in de naam Basisschool.

In de zomer van 2005 nam Henk Savelkouls afscheid en werd opgevolgd door Ge Mooren uit Tilburg. Sinds 2000 was hij bekend met de OBS "De Kruisstraat", omdat hij de dagelijkse leiding had van De Driehoek, school voor kinderen van asielzoekers. Ook was hij plaatsvervangend directeur van Basisschool Gandalf in De Maaspoort.

klas 6, schooljaar 1982 van de openbare lagere school Kruisstraat. De klas (foto op een volgende pagina) dus die werd klaargestoomd om met succes het voortgezet onderwijs te gaan bestormen. Vierentwintig jaar later sprak ik op dinsdag 14 februari 2006 met 3 jongens van toen, nu middendertigers, over hun schoolherinneringen. Helaas konden enkele meisjes om verschillende redenen niet op de uitnodiging ingaan. Jammer want meisjes kijken veelal op een andere manier naar hun schooltijd terug dan jongens.

Op die avond waren aanwezig: Marc van Hooft, Daniël Verstappen en Antoon Verputten. Antoon woont ook nu nog in de Kruisstraat. Daniël woont in Rosmalen in de wijk "De Overlaet". Marc verhuisde eind jaren zeventig met zijn ouders vanuit de wijk Molenhoek in Rosmalen naar het buurtschap "het Wild" aan de Maas. Tussen de buurtschappen Gewande en het Wild stond toen een kleine lagere school die ieder jaar weer voor lijfsbehoud moest knokken. Geen wonder dat er door het schoolhoofd Van Thull op het Wild flink aan de kinderen Ton en Marc van Hooft werd getrokken. Toch werd Marc door zijn ouders naar de school in de Kruisstraat ge-

stuurde. Welke redenen daaraan ten grondslag lagen weet hij niet precies. Hij vermoedt dat de relatie O.J.C. - waar hij zelf voetbalde en waarvan Henk Savelkouls en vader Wout fervente supporters waren- bepalend kan zijn geweest. Mark woont ook nu nog op het Wild en hij herinnert zich nog goed zijn eerste kennismakingsbezoek aan de Kruisstraatse school. Op zijn vorige school in de Molenhoek werd uiteraard in het ABN lesgegeven en gesproken. Op de Kruisstraatse school werd ook in het ABN les gegeven, doch de antwoorden op gestelde vragen kwamen nogal eens terug in het dialect. Als dit echt de spuitgaten uitliep werd er door de leerkracht ingegrepen. Marc herinnert zich nog goed dat hij de gesprekken op de speelplaats in het begin maar amper kon volgen.

Hoe zag de school op de Kruisstraat in de eind jaren zeventig eruit? Er werd gewerkt met combinatieklassen. Men herinnert zich dat klas 1 en 2 gecombineerd waren, evenals 3 en 4, of 4 en 5. Klas 6 - eindexamenklas - kreeg altijd afzonderlijk onderwijs. In die tijd waren er 4 leerkrachten aan de school verbonden, te weten: Juffrouw Hufmans, Jeannie Ketelaars, Johan Kremers en natuurlijk Henk Savelkouls als schoolhoofd. Deze gaf altijd les aan de 6^e klas, vaak in combinatie met de vijfde klas. Henk Savelkouls werd een dag per week voor onderwijstaken vervangen door Juffrouw Koomans van den Dries om zich te kunnen toeleggen op zijn taken als schoolhoofd. Alle drie kijken met een goed gevoel terug op hun lagere schooltijd, omdat er vrij ontspannen les werd gegeven, waarbij wel keihard gewerkt moest worden.

Er werd in die tijd ook veel tijd aan sport besteed. Dit bestond vooral uit het 2 keer in de week bezoeken van sporthal "De Hazelaar", waarbij toen al gebruik werd gemaakt van een bus. Vanaf de klassen 3 t/m 6 ging men naar "De Hazelaar". Deze hal werd dan volledig gebruikt en in compartimenten verdeeld, al

naar gelang de sportactiviteiten in de vorm van voetbal, handbal, volleybal, gymnastiek etc. Marc van Hooft merkt nog op dat als Henk Savelkouls meeding, de voetbalsport toch wel regelmatig aandacht kreeg. Als iemand jarig was, mocht de leerling kiezen. De kleinsten - klas 1 en 2 - bleven toen nog thuis en werden creatief vermaakt in de all-in-ruimte. Eveneens was er één keer in de week voor de laagste klassen schoolzwemmen. Ook dan gingen de jongelui en de leerkrachten met de bus naar het zwembad "Kwekkelstijn" in Rosmalen. Antoon herinnert zich dat verschillende leerlingen daar hun zwemdiploma's haalden. Verder weet hij zich nog goed te herinneren dat er in de zomermaanden door de hogere klassen op het schoolplein werd gelijnbald (soort volleybal) en dat er "blokjesvoetbal" werd gespeeld door de jongens. Daarnaast waren er in die tijd ook allerlei rages die enige tijd opkwamen en dan weer snel verdwenen. Een voorbeeld hiervan is het knikkeren, waarbij het soms gebeurde dat het zover ging dat er ruiten sneuvelden.

In 1982 waren de kleuters nog gescheiden van de lagere school. Deze verbleven in "Hummeltjeshof" op de hoek van de Vliertwijksestraat-Kruisstraat. In 1985 werden de kleuters ook opgenomen in de lagere school. Door nieuwe wetgeving (WBO) werd de school toen basisschool.

Veel leerlingen die uit het Wild of uit de polder kwamen bleven tussen de middag onder toezicht van een leerkracht over en vermaakten zich vooral met een partijtje voetbal op de speelplaats. De leerlingen die vlakbij de school woonden gunden zich nauwelijks de tijd om thuis te eten, want de wedstrijdje op de schoolplaats hadden een grote aantrekkingskracht. Zo merkten Mark, Daniël en Antoon met veel trots op dat hun schoolteam tijdens de jaarlijkse schoolvoetbaltoernooien als een geduchte tegenstander werd gezien. Twee keer werd de finale bereikt, maar helaas werd nooit het toernooi gewonnen, omdat hun

school slechts uit een klein potentieel kon putten ten opzichte van de andere scholen. Naast de sportieve gebeurtenissen herinneren zij zich ook de jaarlijkse afsluitingen van het schooljaar, waarbij van iedere klas een creatieve activiteit werd verwacht. Verder werd er veel aandacht besteed aan het Sinterklaas- en Kerstfeest. Het schooljaar werd voor de lagere klassen afgesloten met een schoolreisje. Groep 5 en 6 werden dan gecombineerd en sloten het schooljaar af met een schoolkamp, meestal in een kampeerboerderij in Oirschot, waar men op de fiets naar toeging. Men herinnert zich nog de keet tijdens de avond- en nachtelijke uren en de bezoeken aan de legerplaats Oirschot, museumbezoeken en bezoek aan het dierenparkje "De Vleut" in Best en de daartegenover liggende klompenmakerij van de familie Van Laarhoven. Een opvallende naam in het onderwijzersteam was Juffrouw Wol,

die haar naam alle eer aandeed door handenarbeid te geven. Zij geeft overigens nog les aan de school en men had en heeft daar alle waardering voor!

Naast de reeds vermelde goede sfeer op de school merkt men met trots op dat er ook in onderwijstechnische zin goed werd gepresteerd. Naast het ook toen nog traditionele vervolgonderwijs in de vorm van huishoudschool en Groenschool, ging het overgrote gedeelte van deze klas naar andere onderwijstypen, zoals MAVO, HAVO, Atheneum en gymnasium Bernrode. De middendertigers van nu kijken nog steeds met veel plezier terug op hun lagere school. Een bewijs dus uit de praktijk dat onderwijs op een kleine school met gecombineerde klassen goed kan wedijveren met grote scholen.

Ad Tibosch

Bovenstaande foto van klas 6 - 1982, werd genomen op de speelplaats van de school.

Op de 1e rij v.l.n.r.: Wendy de Cort, Christa Kerkhof, Sabine Vos en Marc van Hooft.

2e rij v.l.n.r.: Henk Savelkouls (leerkracht en hoofd der school), Carola v.d. Berg, Daniël Verstappen, Sandra van Erp, David Voets, Marriëtte Mulders en John Dollevoet.

3e rij v.l.n.r.: Esther van Neerbos, Mèrle Koomans van den Dries, Désirée Savelkouls, Carla Kerkhof, Antoon Verputten en Gert van As.

Fort Crèvecoeur

Bij Toeval vond ik tussen wat oud papier een uitgave van de Heemkundekring "Onsenoort". Deze uitgave van augustus 1987, jaargang 37, nummer 8, pagina's 113-128, was in z'n geheel gewijd aan Fort Crèvecoeur. De voor ons vreemde naamgeving staat ook met grote letters vermeld op de schutsluis van het kanaal dat bij de herbouw van het fort vanaf de Dieze door het fort naar de Maas zou lopen. Voor velen is die naam wel bekend, maar bij de meeste mensen reikt hun kennis niet verder. Vanzelfsprekend heb ik contact opgenomen met het bestuur van deze heemkundekring en is mij toestemming verleend om het artikel in zijn geheel met bronvermelding over te nemen.

Harry Coppens

Fort Crèvecoeur.

Dit jaar (1987) is het vier eeuwen geleden dat fort Crèvecoeur gesticht werd door de graaf van Hohenlo die aan Staatse zijde strijd leverde tegen de Spaanse overheersing. Dit fort, in eerste aanleg waarschijnlijk een schans, groeide in de loop der tijd uit tot een belangrijk bolwerk.

Wie nu echter een bezoek brengt aan fort Crèvecoeur, komt niet meer onder de indruk van deze eens zo geduchte sterkte. Men kan zich tegenwoordig nauwelijks voorstellen, dat een dergelijk fort uit militair oogpunt voor de streek en de stad 's-Hertogenbosch een belangrijk punt was. Wij worden dan ook regelmatig geconfronteerd met berichten over weer nieuwe wapensystemen, bij het gebruik waarvan een dergelijk fort geen tegenpartij zou zijn. Het fort, of beter gezegd hetgeen er nog van over is, maakt een sterk verwaarloosde indruk, maar imponeert toch door de grote afmetingen en door zijn ligging.

Vooraf de situering van het fort vlak bij een noord-zuid verbinding en bij het punt waar de Dieze in de Maas stroomt, was strategisch zeer goed gekozen. De bezitter van het fort had niet alleen de scheepvaart over de Maas onder controle, maar ook die over de Dieze van en naar 's-Hertogenbosch. Tevens had

de bezitter van het fort voor een groot gedeelte de waterhuishouding van de polders rondom de stad in de hand.

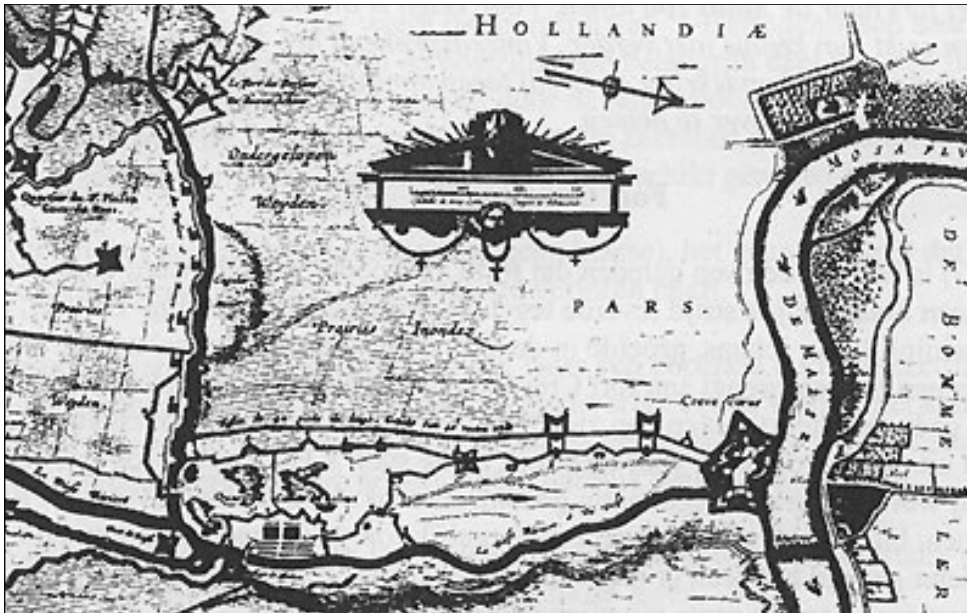
De wallen.

De wallen die het nu nog bestaande deel van het fort omringen, zijn afgevlakt, maar duidelijk herkenbaar. Ook van de grachten zijn nog delen aanwezig, begroeid met waterplanten en rietkragen. Van de gebouwen die op het grote binnenterrein stonden, zijn nog enkele ruïnes te zien, het restant van wat overgebleven is na de oorlogshandelingen eind 1944.

Nu is op een gedeelte van het terrein de Vaaren Duikerschool van de Genie en is het grote binnenterrein in gebruik als weiland.

Ruïne van het kruitmagazijn

Haarlem door de Spanjaarden van december 1572 tot 15 juli 1573; de stad viel toen in Spaanse handen.

Zaten de bewoners van een belegerde stad in een benarde positie, met de bewoners van de omliggende dorpen was het evenmin rooskleurig gesteld. Zij stonden bloot aan plunderingen en rooftochten van de belegeraars, en moesten de nodige arbeid verrichten aan loopgraven en schansen.

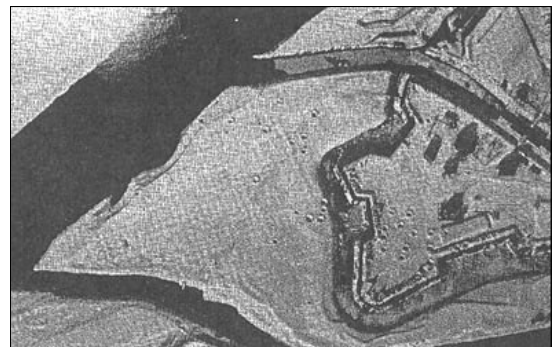
Crèvecoeur tijdens het beleg van 's-Hertogenbosch

Het fort is gemakkelijk te bereiken vanaf 's-Hertogenbosch richting Hedel, bij Treurenburg links af, of via de sluis in Engelen door de Henriettewaard. Het is echter militair terrein en niet toegankelijk.

Tijdens de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648), de vrijheidsstrijd van de Nederlanden tegen het Spaanse gezag, hebben ook in ons gebied verscheidene gevechten en belegeringen plaats gevonden. Niet dat er gedurende die periode aaneengesloten oorlogshandelingen plaats vonden langs een frontlijn met duidelijke begrenzingen; er was zelfs een wapenstilstand van twaalf jaar (1609-1621). Aanvankelijk verplaatste de strijd zich voortdurend van vestingstad naar vestingstad, afgewisseld met grote en kleine veldslagen. De belegering van een stad om deze tot overgave te dwingen was dikwijls een langdurige operatie, waardoor de bewoners en bezetting vaak maandenlang nagenoeg van iedere hulp van buitenaf verstoken waren. Het beleg van 's-Hertogenbosch door de staatse troepen onder bevel van Frederik Hendrik, begon begin mei 1629 en duurde tot half september van dat jaar; toen gaf de stad zich over. Of zoals bij de belegering van

Van een goed georganiseerd leger was zeker in het begin van de Tachtigjarige Oorlog geen sprake. Zowel aan Staatse als aan Spaanse zijde werd gebruik gemaakt van huurlingen, die uit diverse ons omliggende landen kwamen. Meestal met minder welvarende gebieden en de legeraanvoerder die het meest betaalde, kon op hun diensten rekenen. Zo'n leger bevatte lieden van elk soort, niet alleen soldaten wier beroep het was voor geld te vechten, maar ook radraaiers en geboefte.

Wanneer de soldij niet op tijd of onvoldoende werd uitgekeerd, sloeg het soldatenvolk aan het plunderen en stelen. Had de bevolking niet direct te lijden van oorlogshandelingen,

Luchtfoto 1945

dan toch van de rondtrekkende legers of strijdgroepen. De soldaten moesten ook voor hun eigen “handgereedschap” zorgen, zoals pieken en musketten. Van een opleiding was in die tijd geen sprake; het soldatenvak werd door ondervinding en ervaring geleerd en men was verder tijdens het gevecht aangewezen op instructies en bevelen die de officieren gaven. Toen prins Maurits een reorganisatie in het Staatse leger doorvoerde, kwam hierin geleidelijk verandering.

Kazemat zonder grondafdekking

In 1648 kwam eindelijk na lange onderhandelingen de Vrede van Munster, welke een einde maakte aan de Tachtigjarige Oorlog en waarbij de Republiek der Verenigde Nederlanden door Spanje als onafhankelijke staat werd erkend.

De naam Crèvecoeur.

Algemeen wordt aangenomen dat het fort in 1587 is gesticht door de Staatse veldoverste, de graaf van Hohenlo, nabij de plaats waar hij de Spaanse veldoverste Claude Barlaumont, heer van Haultepenne versloeg. Of er voor 1587 al een sterkte was, is niet met zekerheid te zeggen, onder meer omdat deze plaats soms verwisseld wordt met de schans in Engelen. Haultepenne was met zijn troepen vanuit Vlijmen naar Engelen gekomen om de schans, die door Hohenlo werd belegerd, te ontzetten. In het gevecht op 14 juli 1587 raakte Haultepenne gewond en wel zo ernstig dat hij er aan overleed. De lezingen over de toedracht lopen uiteen. Zo schrijft Mr. J van Lennep in “De geschiedenis van Nederland”:
-Daar werd Haultepenne door den val van een zware boomtak, die hem boven 't hoofd werd

afgeschoten en op hem neder kwam, zoo gewond dat hij 't bestierf. -

In de “Geschiedenis vesting en forten” uitgegeven door de Boschboom staat op blz. 101:
- Haultepenne trachtte in 1587 de door de Staatsen belegerde schans te ontzetten. In een treffen voor die sterkte overwon hij, de vijand vlugtte naar de schipbrug bij Engelen over de Maas gelegen. Haultepenne wilde zijne overwinning vervolgen en de Maas bemeesteren om alzoo zijn vijand geheel te verslaan; bij die vervolging werd hij door een Coluvrineschot (Couleur-vrine: klein kanon) aan den hals gewond, in de verwarring daardoor ontstaan verloor hij de behaalde zege.

Famianus Strada (priester S.J.) geeft in het door hem geschreven “Nederlandse Oorlogen” de volgende opdracht:

- Maar terwijl hij, zelf met de Spanjaars met alle geweld tegen de vyandt aanvallende, de slag herstelt en voor anderen als Hoofdman en soldaat voorgaet, soo is hy, met een kogel uyt een schip op de Maas door den hals geschoten, schielick van 't paert ter aarden gevallen: en terstondt, van Vega (Spaans legerhoofdman) met zijn mantel gedeckt, om de soldaten door den val des krijghs-oversten niet te verschrieken, twijfelachtig van zijn leven, heymelick naar den Bosch gevoert. -

Vier dagen later is Haultepenne in ‘s-Hertogenbosch gestorven. Naar aanleiding daarvan zouden de Spanjaarden de plaats waar Haultepenne gewond raakte “harte-leed” of “hart-breker” zijn gaan noemen, in het Frans is dit Crève Coeur. Ook kan deze naam in verband staan met het grote ongerief dat deze sterkte op die plaats opleverde voor de scheepvaart van en naar ‘s-Hertogenbosch.

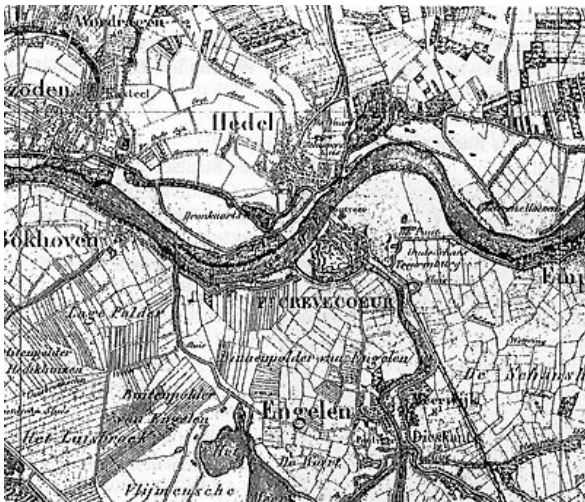
De ligging van het fort.

De omschrijving in het Aardrijkskundig Woordenboek van Van der Aa luidt:
“Crèvecoeur, fort in Meijerij van ‘s-Hertogenbosch, kw. Maasland, distr., arr., kant en 1½ uur N.N.W. van ‘s-Hertogenbosch, gem. Empel en Meerwijk,

½ uur W. van Empel.”

Concrete: topografische kaart 45A, x-coördinaat 146,5-, y-coördinaat 416,4-, op linker Maasoever bij de uitmonding van de Dieze.

De situatie in de omgeving van het fort is sinds 1587 op een aantal punten ingrijpend gewijzigd. Bij de bouw van de spoorbrug (in de jaren zestig van de vorige eeuw) over de Maas is een oostelijk van Hedel gelegen meander in de rivier afgesneden. De spoorbrug is op het land gebouwd, want de rivierbedding lag toen noordelijker. Na het gereedkomen van de brug is de rivierbedding verlegd naar de huidige plaats en de meander afgesloten.

De situatie rond 1838

Delen van de voormalige rivierbedding zijn oostelijk van Hedel nog aanwezig. Ten gevolge van de aanleg van de Spoorlijn met de hoge spoordijken naar de brug werd de functie van het fort in oostelijke richting beperkt. Het kanaal met schutsluizen vanaf Engelen door de Henriettewaard naar de Maas is eind vorige eeuw aangelegd en was een verbetering van de scheepvaartverbinding met 's-Hertogenbosch. Voordien ging alle scheepvaart via de Dieze langs Meerwijk en het kanaal door het fort naar de Maas. Het kanaal door het fort is nu voor het grootste deel gedempt; in het terrein is de plaats van

het kanaal duidelijk herkenbaar als een lager gelegen strook. Bij de bouw van de verkeersbrug over de Maas in 1937 is aan de oostzijde een gedeelte van het fort verdwenen. En ook na de Tweede Wereldoorlog heeft het fort terrein prijsgegeven. Vrij recent is er een nieuwe keersluis in de Dieze gebouwd ter vervanging van de, uit 1860 daterende, dicht bij het fort gelegen sluis. Maar ook het fort zelf heeft in de loop der eeuwen de nodige wijzigingen en aanpassingen ondergaan, zoals uit de afgebeelde kaarten blijkt. Het is moeilijk zich een beeld te vormen van de vroegere situatie in de omgeving van het fort. Het hele gebied tussen Engelen en de stadsomwalling van

De huidige situatie

's-Hertogenbosch was een grote vlakte, doorsneden door de Dieze en enkel andere waterlopen en gebrekkige verbindingswegen. Dit gebied en de in westelijke richting gelegen polders stonden jaarlijks lange tijd onder water. Contact tussen de plaatsen was alleen mogelijk via de dijken of met de boot. Het door de Staatse veldoverste graaf van Hohenlo in 1587 gestichte fort of schans werd kort daarna door zijn troepen weer geslecht. De Spanjaarden namen de schans weer in bezit, en zij werd door hen in 1589 opnieuw en uitgebreider herbouwd. Prins Maurits, die in 1590 met zijn troepen

hier in de buurt verschillende successen boekte, veroverde niet alleen de schansen te Elshout en te Hemert, maar ook de vesting Crèvecoeur en het kasteel te Hedel.

De aan Spaanse zijde strijdende graaf Karel van Mansfeldt (Mansfeldt is een graafschap in Saksen) belegerde het fort in 1593. Op 29 juni voerde hij een zware beschieting uit op het fort, vanuit Bokhoven en uit de richting 's-Hertogenbosch. Doel van deze belegering was het herstellen van een vrije scheepvaart via de Dieze naar 's-Hertogenbosch. Het was echter voor Van Mansfeldt geen gunstig tijdstip, want korte tijd daarvoor had prins Maurits de bezetting van het fort uitgebreid en Floris Heer van Brederode als commandant aangesteld. Bovendien had hij de opdracht gegeven, enige schansen op te werpen bij de Hedikhuizense Maas. Toen prins Maurits hoorde dat het fort bedreigd werd, kwam hij zelf met zijn troepen naar Crèvecoeur en bracht daar versterkingen aan. Maar ook liet hij een dam aanbrengen in de Dieze, wat tot gevolg had dat alle wei- en hooilanden in de omgeving onder water kwamen te staan en de verbinding met 's-Hertogenbosch over de

Het fort in 1629

Dieze nu geheel was geblokkeerd. Door al deze omstandigheden waren de Spanjaarden genoodzaakt het beleg te breken en ze

trokken zich terug naar Engelen en Vlijmen. In 1599 gelukte het de Spanjaarden onder bevel van admiraal van Aragon en Don Francisco de Mendoza na een beschieting van slechts een dag het fort op de Staatsen te veroveren. Door de gouverneur der Spaanse Nederlanden, kardinaal Andreas van Oostenrijk (Fort Sint Andries is naar hem genoemd) werd dat jaar opdracht gegeven het fort uit te breiden, vanwege de strategische ligging ten opzichte van 's-Hertogenbosch. De zo belangrijke verbinding over water werd weer hersteld, echter voor korte duur. Op 23 maart 1600 slaagde prins Maurits er in, het fort, na een beschieting van drie dagen, op de Spanjaarden te veroveren. Hij maakte gebruik van de voor hem gunstige situatie dat de Spaanse bezetting bestaande uit Duitsers en Walen, aan het muiten was geslagen, omdat de uitbetaling van de soldij te wensen overliet. De aanval kwam onverwachts en de beschieting van het fort werd uitgevoerd vanaf het land en vanuit de schepen op de Maas. Na de overgave trad het grootste deel van de bezettingstroepen in dienst van de prins. Ook prins Maurits onderkent de belangrijkheid van deze plaats, en wederom wordt het fort uitgebreid tot een indrukwekkende sterkte met zeven bastions.

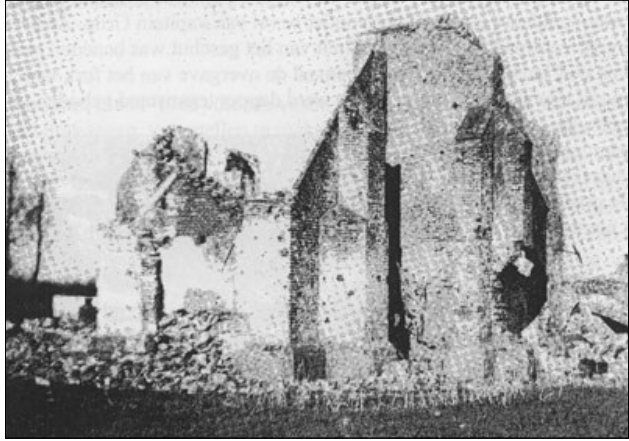
In een handschrift van A. Schoenmakers en A. de Haan uit rond 1730 volgt hier een gedeelte van hun beschrijving van het fort:

Dit is een stercke schans of vesting in het Noorder deel van Brabant of liever in 't Zuid-oostelijk deel van Holland geweest, lag aan de langschydinge van Brabant en de Meyery van 's-Hertogenbosch, daar het rivierke de Diese in de Maas loopt, recht over de Bommerwaert, ten Noordwesten van 's-Hertogenbosch.

Deze schans wierd in den jaere 1587 van den graaf van Hohenlo, in dienst van den Staat zijde, nadat hij den Heer van Haultepenne, veldrnaarschalk van den Koning van Spanyen, by den Bosch geslagen hadde veroverd. Toen bequam dese sterkte de naam van Crèvecoeur (soo veel gesijt als hartzeer voor die van 's-

Hertogenbosch en den Spanjaard). Hohenlo deed die schans slegten, maar den Spanyard maakte deselve voor het jaar 1589 weder op. Sy werd andermaal door de troepen van de Staat bemagtigt en in den jaare 1593 veroverde den Spanyard onder den graaf van Mansvelt deselve weder, ten versoecke van de Bosnaars, die dese schans in hun vyanden handen zijnde seer nadelig was (vermits sy op de mont lag van 't rivierke de Dieze, daar die in de Maas viel). De Staatse hadde een dam in de Diese geleght, en het water daarin opgestopt, maar daardoor geraakte alle wei- en hooilanden onder water; Graaf Karel van Mansvelt ruckt er dan naar toe, toch terwijl Crèvecoeur doenmaals maar een swack was en weynich voorsien van geschut, enz. achte hy het onnodig om sijn leger te verschansen, menende soo aanstonts meester daar van te sellen worden; hy beschoot het dienmaal met geschut, dat hy by sich had, doch sonder veel vrugt daarmee te doen. Midderwijl quam Prins Maurits aan om de schans te ontsetten, waardoor Graaf Karel sijn beleg moest opbreken. Evenwel wierd het door de Spaance in den jaare 1599 wederom gewonnen, vermits er niet meer dan twee compagnie soldate in lage, die er wel met hun geweer maar sonder vaandels moesten uyttrekken en daarby beloven in twee maanden tijts niet tegen Spanye te sullen mogen dienen, doch Prins Maurits veroverde deze vesting wederom in den jaare 1600, sijnde dese door den vyant seer versterckt ende daar in leggende soldaten, begave sig in dienst van den Staat der Vereenigde Nederlanden, dus is dese sterke schans al enige malen van heer verandert, doch na dese laatste verovering vergrootte Prins Maurits deselve met 7 bolwerken en een graft uit de Dieze of met de Diese zelve, soo datse daar om heen, tot aan de Maas loopende, een geheel eyland van de vesting (een groot Crèvecoeur voor 's-Hertogenbosch) maakte, vermits de Spanyard den wegh was afgesneden om van die kant van en uyt den Bos verdere stropinge op het Staatse gebied te ondernemen sonder afgesneden te kunnen worden.

De oude kerk, als tuighuis in gebruik, in 1944 verwoest

Op een in 1629 uitgegeven kaart zijn de zeven bastions te zien, maar ook dat de Dieze toen twee uitmondingen had, een aan de Oostzijde en een aan de Westzijde. De Dieze wordt wederom afgedamd, en 's-Hertogenbosch is weer verstoken van een verbinding over water met de Maas. Ook de landerijen, waarvan de afwatering via de Dieze plaats had, werden onbruikbaar omdat ze langdurig onder water stonden. Om het probleem van de gestremde scheepvaart op te lossen, ontstond tijdens het Twaalfjarig Bestand (1609-1621) het plan om een verbindingskanaal te graven van de Dieze naar de Maas.

Met het onderzoek naar de mogelijkheid daarvan werd Jan van der Wege (Weeghen) belast. Hij was vestingbouwkundige, wiskundige en doctor in de medicijnen. Het te graven kanaal, waarvoor de Staten Generaal toestemming verleenden, zou oostelijk van het fort in de Maas uitmonden. Voorwaarde was dat het kanaal een afstand van zeventien Rijnlandse roeden (1 Rijnlandse roede is 3,77 meter) had tot de oostelijke buitengracht van het fort. Verder dan deze plannen is het echter niet gekomen. De kosten voor de aanleg van dit verbindingskanaal die door de stad 's-Hertogenbosch gedragen moesten worden, waren te hoog. In 1616 werd de dam in de Dieze, die zoveel jaren last had veroorzaakt, verwijderd. Tijdens het beleg van 's-Hertogenbosch door Frederik Hendrik in 1629 speelde het fort een belangrijke rol bij de bevoorrading van de troepen die de stad belegerden. De manschappen van de graaf van Solms (zwager van

Frederik Hendrik), die in Engelen en op de daarbij gelegen schans gelegerd waren, hadden onder meer tot taak het fort te bewaken. Het fort was aan de westzijde van de Dieze door een soort linie verbonden met Engelen. Nu volgt er een periode van rust rond fort Crèvecoeur.

In 1648 komt er tevens een einde aan de Tachtigjarige Oorlog. De aandacht voor het fort en de uitrusting van de bezetting laat in die tijd te wensen over. Aan de rust komt in 1672 (het rampjaar) een einde. De Republiek der Verenigde Nederlanden wordt dan aangevalen door Frankrijk, Engeland, Keulen en Munster. Fort Crèvecoeur valt op 19 juli 1672 in Franse handen. Het beleg door de Franse troepen begon op 13 juli onder leiding van maarschalk Turenne, met het slaan van een schipbrug over de Maas aan de oostzijde van het fort. Daarna werd ook een schipbrug aan de westzijde aangebracht. Door deze maatregelen was het fort nu geheel van de buitenwereld afgesloten. De Franse troepen waren ondergebracht in een groot legerkamp in de polder tussen Bokhoven en Vlijmen. Op 15 juli werd het fort door Frans geschut onder vuur genomen vanuit Engelen en Bokhoven.

De bezetting van het fort bestond uit vier compagnieën soldaten en drie compagnieën waardgelders (huursoldaten) onder bevel van kapitein Grim. Ze beschikten over een te geringe voorraad en ook de kwaliteit van het geschut was beneden peil. De commandant van de Franse troepen eiste tweemaal de overgave van het fort, waarop door de bezetting niet werd ingegaan.

De eerste dagen werd dapper tegenstand geboden tegen de Franse overmacht. De belegeraars naderden steeds dichterbij het fort en begonnen de gracht te dichten met bossen hout. Als eerste legden de waardgelders de wapens neer en eisten van de leiding dat men zou capituleren.

Op 19 juli zag kapitein Grim zich genoodzaakt de strijd te staken en namen de Fransen het fort in bezit.

Gedeelte van beschrijving door A.Schoenmaker en A. de Haan:

In het elendige jaar 1672 voor Nederland quamen de Franse troepen ook voor dese vesting, wiens werken als doen noch in een tamelyke slaat van tegenweer waren, maar met het magasyn en besetting was het seer slegt gestelt, dewelk maar alleen uyt drie swacke compagnies bestond. Daar binnen waren niet meer als 12 iseren stucken geschut, schietende niet hoger dan 8 a 10 pont iser. De affuyten (onderstellen van kanonnen) waren so out ende vergaen, dat ze 't lossen van 't kanon niet konden tegenstaan; byna geen voorraat wasser in, want wat aansoeck de Commandant had gedan om uyt 's lands magasyn te Delft genoegsame krijgstuyl te mogen bekomen, sulx was te vergeefs; men antwoorde hem, dat er niets in voorraet was, schoon 't (zegt Valkenier) int magasyn overvloedigh lag opgestapelt, geen beter troost kreeg hy van de Heere Gecommitteerde te Gorcum. Het beschijt was: Wij hoopen Godt sal u helpen, maar wij kunnen niet. Turenne deed de vesting tot twee malen toe (voor de Fransche opeisen maar kreeg wynig antwoord, daarom begon hij den 14e juli (1672) met syn loopgraven soo van Empel en Bokhoven en wierp een batry van 5 halve kartouwe (zware kanonnen) op, terwyl er noch een ander van 8 stucken, nader den vorigen onder de sterckte wierd klaar gemaakt. Den 16 dito schoten de Fransen seer sterk, dat die van binnen vrywel beantwoorden, doende aan Turenne al vry grote afbreuk, die daarom nog 2 batryen deed opwerpen, van welke hy op den 18 dito eenige stucken int fort lam en bresse in de wal schoot, terwijl de syne nader toeschoten en door de palissaden tot aan de wal drongen en wilden de gragten met tackebossen dempen; toen wierpen de waartgelders hun geweer ter neder, jaa drygden, indien met de France tot geen verdrag wilden treden, de onwillige officiers door den kop te sullen schieten.

De Fransen overwinterden op het fort en waren genoodzaakt zich in 1673 terug te trekken, maar niet voordat ze het fort voor een groot

deel grondig hadden verwoest; alleen de kerk bleef gespaard. De Staten Generaal gaven opdracht, hetgeen er nog over was te slechten om te voorkomen, dat bij eventuele terugkeer van de Fransen dezen het fort weer zouden bezetten. Eind 17e begin 18e eeuw ontstonden plannen voor een verdedigingslinie, waar ook 's-Hertogenbosch een onderdeel van zou vormen.

Menno van Coehoorn (1641-1705) die als vestingbouwkundige van de Staten Generaal in 1697 de opdracht had ontvangen, voorstellen te maken voor de realisering van deze verdedigingslinie, maakte ook plannen voor het herstel en verbetering van Crèvecoeur. De Zuidelijke linie zou lopen van Grave via 's-Hertogenbosch, Heusden, Geertruidenberg naar Bergen op Zoom en van de Schelde tot Sluis in westelijk Zeeuws-Vlaanderen. In dit gebied lagen veel vestingsteden en forten, maar ze vormden geen samenhangend geheel. Het plan van Menno van Coehoorn moest hierin verbetering brengen. Belangrijk voor deze lime was de mogelijkheid, grote gebieden onder water te kunnen zetten. Vanzelfsprekend vormde Crèvecoeur aan de monding van de Dieze hierbij een belangrijk punt in verband met de inundatie van de omgeving van 's-Hertogenbosch. Om bij eventuele onderwaterzetting de scheepvaart op de Dieze niet onmogelijk te maken, was in het plan voor de herbouw van fort Crèvecoeur een kanaal met schutsluis opgenomen, wat vanaf de Dieze door het fort naar de Maas zou lopen. In de hoofdgrachten van het fort, die door het kanaal doorsneden zouden worden, waren Keersluizen gepland. Door dit stelsel van sluizen had men de regeling van de waterstand beter in de hand. De door Menno van Coehoorn gemaakte plannen voor de Zuidelijke linie werden in 1698 voor het grootste deel goedgekeurd door de Raad van State en

Prins Willem III.

In 1701 werd reeds een begin gemaakt met de werkzaamheden aan de schansen, maar men vorderde slecht. Gedurende de oorlog 1702-1713 (de Republiek met bondgenoten tegen Frankrijk) stonden de landerijen in de polders onder water, tot groot ongenoegen van de boeren en de polderbesturen. Het door de in 1704 overleden Menno van Coehoorn gemaakte plan werd in grote lijnen uitgevoerd, al was de voortgang van de werkzaamheden erg traag voornamelijk door gebrek aan financiële middelen. Het zou tot 1735 duren voor dat het kanaal met schutsluizen gerealiseerd werd. Bovendien moest er een sluis gebouwd worden in de Dieze aan de zuid-westzijde van het fort. Deze keersluis zou een betere regeling van de waterstand mogelijk maken, zodat bij een onderwaterzetting afdamming niet meer nodig was. Ook voor deze sluis ontbraken de geldmiddelen en het zou tot 1860 duren voordat deze sluis gebouwd werd. Deze sluis is verwijderd en haar functie is overgenomen door een nieuwe sluis, meer oostwaarts. Om de sluizen te beschermen tegen vijandelijke aanvallen moest het fort worden aangepast aan

de nieuwe situatie. De directeur-generaal der fortificatiën, Hertel, werd belast met verdere uitwerking van de plannen, die eveneens in 1735 tot uitvoering kwamen.

Op de tekening “De Vesting Crèvecoeur” anno 1735, zijn duidelijk de verdedigingswerken te zien. Het door het kanaal van de Dieze naar de Maas doorsneden fort telde zeven bastions, drie ravelijnen en twee contregardes of halve manen. De bastions droegen de volgende namen: Hempel (Empel)- Heel (Hedel) -Maase -Broekhoven (Bokhoven) - Dies (Dieze) - Engelen en Henriette. De bebouwing op het fort bestond uit kazematten, het kerkje van het oude fort dat door de Fransen in 1763 gespaard was, twee Corps de garde (wachtgebouwen) een woning voor het sluispersoneel, het commandeurshuis, een groot en drie kleine kruit magazijnen. Met de herbouw van dit fort was een belangrijke schakel in de zuidelijke verdedigingslinie hersteld.

In 1746 tijdens de Oostenrijkse Successieoorlog, waarbij de Nederlanden aangevallen werden door Frankrijk, werd de Dieze aan west-

Keersluis in de Dieze. (Herstelling 1922)

zijde van het fort afgedamd. De geplande keersluis was nog steeds niet gebouwd. Scheepvaart over de Dieze was wel mogelijk via het kanaal en de schutsluis. In 1749 werd deze dam weer verwijderd. Het onderhoud van het fort liet in de tweede helft van de achttiende eeuw te wensen over.

De grachten en het kanaal voor de scheepvaart waren door aanslibbing niet diep genoeg meer. Op het einde van de achttiende eeuw werden weer herstellingen uitgevoerd aan grachten en andere werken.

In 1794 werd de Republiek der Verenigde Nederlanden wederom door Frankrijk aangevallen. Van 1795 tot 1810 waren de Verenigde Nederlanden een soort vazalstaat van Frankrijk, als de Bataafse Republiek. Van 1810 tot 1813 was de Republiek een deel van het Franse Rijk.

Het grote leger dat in 1794 ons land binnen viel, stond onder leiding van generaal Pichegru. Op 25 en 26 september begon het beleg van Crèvecoeur. De Fransen plaatsten hun kanonnen tussen Engelen en het fort, aan de westzijde van de Dieze op een strook grond die niet onder water stond. Tevens werd geschut geplaatst aan de oostzijde van het fort bij de Empelse sluis.

Om te verhinderen dat het fort hulp zou krijgen vanuit Hedel, werd een kanon geplaatst aan de westzijde van het fort. Op 27 september begon de beschieting en op de avond van die dag gaf de bezetting van het fort, die onder bevel stond van luitenant-kolonel Tiebroek, zich over aan generaal Daendels. Het Departement van Oorlog gaf in 1806 toestemming de Dieze te verleggen. Ook de plannen voor de keersluis kwamen weer op tafel, maar tot de bouw van de sluis kwam het ook nu niet.

In 1813 trekken de Fransen zich terug en komt het fort weer in Nederlandse handen.

In 1815 ontstaat het plan om het fort te wijzigen. De vijf bastions aan de westzijde van het scheepvaartkanaal zullen worden vervangen door drie stuks; deze zijn nu nog, hoewel in afgevlakte vorm, te herkennen. Het oostelijk gedeelte behoudt zijn twee bastions. Gedurende de rest van de negentiende eeuw worden alleen de hoognodige werkzaamheden aan omwalling en gebouwen uitgevoerd.

In de jaren zestig van de 19e eeuw wordt de spoorlijn van 's-Hertogenbosch naar Utrecht aangelegd. Het fort verliest hierdoor aan de

oostzijde een belangrijk deel van zijn functie. Het schootsveld in oostelijke richting wordt beperkt door de hoge spoordijk en de brug. In 1860 wordt dan alsnog de reeds meermalen genoemde keersluis gebouwd. Ook de schutsluis in het scheepvaartkanaal wordt vernieuwd en geschikt gemaakt voor grotere schepen. In 1866 wordt het fort geplaatst in de categorie "geen klasse", hetgeen betekent dat het fort zijn strategische betekenis voor een groot gedeelte verloren heeft.

In 1870, tijdens de Frans-Duitse oorlog krijgt het fort weer een beperkte oorlogsbezetting. Door de aanleg van het kanaal door de Henriettewaard, eind vorige eeuw, verliest het kanaal door het fort zijn waarde voor de scheepvaart van en naar 's-Hertogenbosch. De schutsluizen in het fort zijn na de Tweede Wereldoorlog geheel buiten gebruik geraakt en gesloopt. Tijdens de Eerste Wereldoorlog is het fort tijdelijk in gebruik geweest als militaire gevangenis en deed verder dienst bij oefeningen van het Nederlandse leger. De laatste commandeur die belast was met het toezicht op de gebouwen en terreinen was de heer J. v. Kessel, die deze functie vervulde tot het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog. Gedurende deze oorlog was het fort door de Duitsers bezet en stonden op het oostelijk deel afweergeschut en zoeklichten. Menigeen zal zich nog herinneren hoe 's nachts de scherpe lichtbundels van de zoeklichten de lucht afzochten naar een doelwit. Na de bevrijding van ons gebied, 4-5 november 1944, hebben de Duitsers het fort nog ongeveer een maand in bezit weten te houden. De Henriettewaard was gedurende die tijd een soort niemands-

land. Op zaterdag 9 december werd het fort na een zware artilleriebeschieting veroverd. Na de oorlog is het puin van de kapot geschoten gebouwen over het terrein verspreid en afgedekt met een laag grond. Dit is duidelijk te zien aan de overblijfselen van de kazematten en het kruithuis, waarvan de drempels van de ingangen nu ongeveer 1.00 m onder het huidige maaiveld liggen.

Tot de gebouwen die bij de bevrijding werden verwoest behoorden het commandeurshuis, de oude kerk die gebruikt werd als opslagplaats, de kantine, het kruithuis, magazijnen enz. Het fort, of wat er nu nog van resteert, is inmiddels op de monumentenlijst geplaatst, maar het is slechts een zwakke afspiegeling van het eerst zo geduchte bolwerk.

De dank van de schrijver gaat uit naar de Historische Kring Hedel, de Stichting "Menno van Coehoorn" en de heer van Kessel uit Son. Hun bereidwillige medewerking was van essentieel belang voor het tot stand komen van dit artikel.

J.F. Meesters.

Bronnen:

Gudde, C. J--

's-Hertogenbosch, geschiedenis van vesting en forten. Uitgave "de Boschboom" 1974.

Lee, A. van der, 1979. Engelen en Philips van Hohenlo. M.G.T. XXIX - blz. 129 t/m 133.

Murray, Mr. W. G. D.. 1953

Engelen in de jaren 1672 - 1673 -M.G.T. 111, blz. 162 t/m 165

Strada, Famianus.

Nederlandse Oorlogen, in thien boecken. Gent, 1655.

Velden, G. van der, 1971.

Bokhoven en de inname van het fort Crèvecoeur op 27 september 1794. M.G.T. XXI, blz 112 t/m 115.

Voor U gehoord - 40

Honderd jaar!

Jentje van Krieken is verleeje week honderd jaar geworre. Dè zulde trouwes zellef ok wel in de krant gezien hebbe. 't Is nog 'n kèirzig menneke en hij ziet 'r vur zènnen aauwer nog hil geef ut. En Drika, z'n wèfke, die nog pas 96 is, die stù d'r menneke ok nog wel. Die is toch ok nie in de wieg gesmoord. En vurrig jaar hebben ze hun vijfenseuventigste brullete nog gevierd. D'r zèn d'r mar wènnig die dè meuge beleeve. Vurrige week stond er in de krant dè in Engeland op iedere 25 huwelijken nog binnen dè jaor alweer 1 gú scheie. Vur 'n scheet geuget weer ut mekaar. 't Is overal wel 's wè en es 't niks is, is 't ok wè.

Drie daag hebben ze toen nog gefist. Uurst vur de familie, de volgende dag vur de buurt en d'n laotste dag vur 't jong vollek, Hèl 't durrep waar weze felicitere, ok d'n burgemeester en z'n vrouw. En wè ze ammaol nie gekreege ha'n. Dè's mi gin pen te beskrève. Mar ja, ge wordt ok nie iedere dag honderd, wor. Van bei kante is het trouwes 'n hil sterke familie. In 't durrep zegge ze welles dè ze ut d'r èige nie dood gaon, mar dè ge ze dood moet slaon. Ze wone nog same in 'n aauw boerderijke en ze doen zoveul mogelijk nog d'r èige. En de dochter die neeve hullie woont du alted de bôdskappe. 't Zèn hil hendige minse.

Es ze t zellef nog kunne zulle ze niemes lastig valle. D'r zèn d'r nie veul die zo oud meuge worre. En es ge Drika vraogt wè ze hi moeten doen en wè ze hi moete laoten um zo oud te worre zi ze: Hard werke en alle daag aon de gang blee:ve. Niks bezunders, ete wè de pot schaft, nie te veul, mar genog. En saoves vat Jentje unne borrel, soms twi, en ik vat 'n wijntje. Van zuster Bloedwijn geleuf ik.... Dè hebbe we wel verdiend. Ze ha'n goed geboerd zowel in het veurste gebont (ze hadden dertien kèinder) es in het achterste gebont (unne mooi stal vee). En zo'n dertien kèinder groot brenge dè's unne helle zurreg gewist. Ik ben mi ieder

keind blij geweest. En 'n huwelijk zonder kèinder is unne kermis zonder muziek of ès èrpels zonder zout.

En wè'n schón gezicht um hel die familie, dertien kèinder mi de aongetrouwden, vierenzestig klènkèinder en achttien aachterklèinkèinder aon die toffels te zien zitten. Ze hebben de toffel eer aongedaon. Alleen over dè krentebrood waare sommige nie erreg te spreeke. Ge moest van de een krent nor de aander fietse. 't Waar een en al gat mi 'n korstje d'r umhinne. *D'n bekker heetter z'n wijf dur gejaoge*"zin onze buurman. Nou snap ik ok worrum ze hum de Krent noeme. En wè'k ok mooi vond en dè hè'k vur dè'k weg ging overgeschreve, waar het volgende dè op 'n groot stuk papier stond:

Eert wè oud is
Wèrmt wè koud is
Laot wè snood is
Helpt waor nood is
Vliegt waor spoed is
Blèft waor 't goewd is.

Vural dè laotste hebbe ze volges goewd begreepe en mee in de praktijk gebracht.

Over dood en Begrafenis

Op de dood rust voor velen nog steeds 'n taboe en komt meestal pas aan de orde als we er direct of indirect mee geconfronteerd worden. Vroeg of laat zal al wat leeft een einde hebben.

De dood is inherent aan het leven. Na gestorven te zijn, een eenmalige en niet voor herhaling vatbare gebeurtenis, rest je alleen nog het dood zijn dat eindeloos is. Tot op heden heeft nog niemand de dans weten te ontspringen. Bij de vele onzekerheden

van ieders leven is dit een zekerheid , alleen het wanneer is onzeker. Hij discrimineert niet, jong of oud, arm of rijk, hij kent geen onderscheid en plukt of maait hem of haar die er rijp voor is. Hij kent dag noch uur en komt als een dief in de nacht.

In 't algemeen zullen wij node afscheid nemen van dit aardse, hoewel het ook voorkomt dat men de dood ervaart als een bevrijding en hem a.h.w. omarmt. Maar noodst van al sterft, die meest van al moet laten (Guido Gezelle).

Es ge vruger dood ging was er gin keuze mogelijkheid en werd je begraven op het kerkhof. In d'n téd woarin het volgende verhaal zich afspeult, was Bert Crey de doodgraver. Hij waar al 'n ènd in de tachtig, hij stond um zo te zegge al mi één been in 't graf toen hij op dieje mèrrege aon 't grave waar en Driekske van Antjes kwaam aongefietst. Toen hij Berte zaag, zinniej:

“Wie 'n gat graaft vur 'n aander, valt 'r zellef in”.

“Ik stao d'r al in, dus ik hoef nie ins te valle.”
zin Bert.

“Mar giestere hi de pastoor d'r toch ok inne op de leer getrokke.”

“Ge zieget mar weer, 'ne zachte winter, 'n vette kerkhof.”

“Wie ist'er vandaag eigeluk dood, Bert?”

“Jan van Keeskes, die daor tegen de polder aon woont.”

“Is die dood?. Dè's haost nie te gleuve.”

“Ik hoop vur hum van wel.”

“Hoe kunde dè nouw zegge. Zonne goeie mins.”

“Ik gao'm over een uur begraave.”

Wat uitdrukkingen over de dood en begrafenis:

- Oew leste hemd hi gin zakke.
- Liegen ès 'n bidprentje.
- Wie vrijt wurten benijd, wie sterft wurten gepreeze.
- Es iedereen oew prijst, is oew begrafenis dichtbij.
- De dood hi ginne almanak.
- Hij kumt es 't zènne tijd is en ontziet oud noch jong.
- Hij hi zonne lippel weggegooid.
- Z'n péép utgeklopt.
- De péép aon Maarte gegeeve.
- Unne dooie en 'n bruid moete bei 't huis uit.
- Ge kumt mi de dooi gin huis haauwe.
(wordt gezegd als iemand hertrouwt.)

Egge aon 't buukske van 't leeve
Al wè ge kumt vort hèt gegeeve
Kredde teleste 'n gaauw rendje
Schóngedrukt zo op oew prèntje.

Ge wort d'n himmell ingepreeze
Ge hagget alzeleeve al beweeze
God, ge waart toch zònne goeie
D'r zulle grif ok traone vloei

Sommige zulle zachjes zegge:
Laot 'm aachter de heg weglegge,
Schònne praot die vult gin gètjes
Gaauw begraave. Opgerùmd stù netjes.
Op 't kerkhof, al is 't nie mooi
Liege de leevende en ligge de dooi.

Harry Coppens

Semper Florens: Groen is Leven in Rosmalen

Groen is Leven.

18 december 1968 is de officiële oprichtingsdatum van Semper Florens. Initiatiefnemers tot die oprichting waren wethouder Tibosch, mejuffrouw Cor Oostendorp en Antoon Deckers. De eerste voorzitter is de welbekende Rosmalenaar Jan Verhoeven.

De vereniging werd aanvankelijk Dahliacub genoemd. 26 personen waren aanwezig bij de oprichting in het bekende Hinthamse café van Bartje van Lith, waaronder burgemeester Molenaar, die in deftige woorden het belang van een groen Rosmalen onderstreepte. Hij was ook de bedenker van de naam Semper Florens. Zijn filosofie was: Een mens die van bloemen houdt, houdt ook van mensen.

Precies 36 jaar en twee dagen later en 365 bijeenkomsten verder vond de opheffingsvergadering plaats. Van de periode daartussen is veel bekend, omdat veel leden van Semper Florens gelukkig de vereniging overleefd hebben en er van elke bijeenkomst nauwkeurige verslagen gemaakt zijn, althans van het verenigingsgedeelte.

Foto van een kinderbloemencorso, dat vroeger jarenlang door Semper Florens georganiseerd werd.

Verloop bijeenkomsten.

De bijeenkomsten vonden maandelijks plaats en hadden steeds eenzelfde verloop. Bijna altijd werd een kwartier te laat geopend door de voorzitter, en dat was bijna de hele tijd Jan Verhoeven. Na de verwelkoming werden de overledenen herdacht met een kort moment van stilte. Vervolgens werd de spreker aangekondigd, die –vaak met behulp van dia's- zeer gewaardeerde verhalen vertelde over alles wat groeit en bloeit, en dat is veel, heb ik bij het lezen van de verslagen gemerkt. Het waren echt studieuze bijeenkomsten, die tot het laatste toe goed bezocht werden. De eerste jaren waren steeds zo'n 80 mensen aanwezig, de laatste bijeenkomsten werden toch nog door een veertigtal mensen bezocht. Na de spreker gaf voorzitter Jan vaak nog praktische tuinadviezen. Er was ook lange tijd een "plant van de maand." Natuurlijk kende men een rondvraag, maar daar werd niet veel gebruik van gemaakt. In de pauze vond een loterij plaats, die de clubkas aanzienlijk spekte.

Ledenbestand.

Zoals gezegd, startte de vereniging met 26 leden. In november 1970 wordt mevrouw Van de Donk uit de Nieuwe Erven als honderdste lid ingeschreven. Al in april '72 meldt zich mevrouw Kwerreveld als 200^e lid. Per 1 januari '75 zijn er 247 betalende leden. Een gestage groei dus. Het merendeel van de leden lijkt vrouw te zijn, maar ze zijn echt niet alleen uit Rosmalen afkomstig. Zeven jaar later zijn er 207 leden. Vanaf eind jaren tachtig worden er voortdurend opmerkingen gemaakt over het teruglopend aantal leden. Bij het begin van het huidige millennium zijn er nog altijd 154 mensen lid. Bij de opheffingsvergadering in 2004 waren er nog 85 leden, waarvan er toen 19 aanwezig waren.

In elke vergadering werd melding gemaakt van de nieuwe leden, ze werden met name genoemd en welkom geheten in de vereniging.

De vereniging.

Semper Florens heeft altijd zeer begeesterde bestuurders gekend. Enkele namen springen eruit: Jan Verhoeven als voorzitter, eigenlijk vanaf het begin tot het eind de spil. Cor Oostendorp als penningmeester en docent bloemschikken. Nauwgezette secretarissen als Jan Wetzter en vooral Van de Veerdonk. Mevrouw Holweg en de latere voorzitter Van Hees springen er ook uit. Natuurlijk waren er ook voortdurend wisselingen in het bestuur, maar men slaagde er toch steeds in vacatures op te vullen.

Met uitzondering van de wisseling van het secretariaat in 1972 gebeurde dat in de beste verstandhouding. Het bestuur bestond uit vijf personen.

Merkwaardig is het te lezen dat in 1972 een huishoudelijk reglement wordt vastgesteld, terwijl men pas in augustus 1977 tot een notariële vaststelling van een vereniging komt. Het is goed vast te stellen dat de vereniging ook altijd als zodanig gefunctioneerd heeft, al ontkomt men niet aan de indruk dat er wel erg veel aan het bestuur overgelaten werd. Er wordt trouwens ook voortdurend om ideeën gevraagd door hetzelfde bestuur.

Natuurlijk had Semper Florens ook bijzondere leden: in juni '70 werd mevrouw Heijmans – Jansen beschermvrouwe. In november 1993 krijgt mevrouw Cor Oostendorp als eerste het Semper Florens-insigne opgespeld, omdat ze 25 jaar penningmeester is. Jan Verhoeven wordt bij zijn afscheid in 2002 ere-voorzitter. De laatste voorzitter is Adrie Langenhuizen.

Financiën.

Aanvankelijk betaalde men f 2,50 “inschrijfgeld.” De hoogte van de contributie wordt aanvankelijk niet vermeld, maar wordt in 1976 verhoogd tot tien gulden. Pas in 1983 treedt een nieuwe verhoging op tot f 12,50. Bij de invoering van de euro blijkt de contributie te worden vastgesteld op 12,50 euro. Zoals al eerder gemeld vond in elke vergadering een loterij plaats die de kas spekte. De eerste loterij bracht f 25,60 op. De vergadering

van januari 1983 leverde maar liefst f 188,- op, de voorlaatste vergadering van oktober 2004 toch altijd nog ruim 50 euro.

Niet duidelijk is of de vereniging subsidie kreeg. Wel is er elke jaarvergadering de aanbieding van het jaarverslag, waaronder ook de financiële verantwoording. De penningmeester kreeg voortdurend de handen op elkaar, ze wordt zelfs op een gegeven moment “Duisenberg” genoemd. Het boekhoudsysteem werd erg eenvoudig gehouden: alle inkomsten links, rechts de uitgaven. het verschil is het saldo. Als voorbeeld 1983:

1 januari in kas f 3381,71, ontvangsten f 20.245,01; uitgaven f 21.677,07, saldo per 31 -12-'83 f 1.966,65. Zo eenvoudig kan boekhouden zijn, maar we zien tegelijkertijd dat er toch een fors bedrag omging in Semper Florens. Dat kan ook niet anders, gezien de activiteiten die elders beschreven worden. Sommige sprekers kostten maar liefst 300 gulden, de zaalhuur van de Kentering bedraagt op een gegeven ogenblik f 50!

Activiteiten.

Belangrijkste activiteit van Semper Florens was toch wel het uitnodigen van een spreker over een groen onderwerp. Allerlei planten- en boomsoorten passeerden in de loop van de jaren de revue. De verzorging van de eigen tuin was vaak het onderwerp. Maar ook parken en landschappen ver weg en dichtbij werden besproken. Heel vaak werd daarbij gebruik gemaakt van dia's. De sprekers kwamen uit het hele land. Vaak waren dat particulieren, maar ook vertegenwoordigers van handelskwekerijen voerden het woord. Een aantal sprekers kwam met regelmaat terug. Zo is bijvoorbeeld Rosmalenaar Ad Renders nogal eens te gast geweest. Jan Verhoeven zelf is koploper, ook al, omdat in geval van afmeldingen, Jan meteen wel iets vervangends kon vertellen en laten zien. De sprekers werden over het algemeen zeer gewaardeerd, soms werd wel om wat meer rust gevraagd. Dat was bijvoorbeeld het geval toen Jan Verhoeven problemen met zijn stem kreeg: hij wilde wel le-

zingen houden als men stil was! Dat er inmiddels veel niet-autochtone Rosmalenaren waren, bleek in 1992: de spreker uit Oirschot sprak een mooi Brabants dialect en was voor een aantal toehoorders niet te volgen. Taal was toch al een moeilijkheid: de sprekers gebruikten veel Latijnse namen. De voorzitter vond dat trouwens niet zo'n probleem. Je moest er gewoon elke dag 1 onthouden. Anderen vonden dat de bijeenkomst soms wel een Latijnse mis leek.

Bloemschikcursussen.

Elke bijeenkomst werden ingezonden bloemstukjes gejureerd. Over de criteria die daarbij werden gehanteerd, ontstond wel eens discussie. Elk werkstuk werd gewaardeerd met punten: van 1 tot 10. Voor elk behaald punt kreeg de winnaar een kwartje uitgekeerd. Er zijn tal van bloemschikcursussen georganiseerd. Die werden meestal verzorgd door een kei op dit gebied: Cor Oostendorp. Die heeft ook landelijk gescoord trouwens. Heel interessant en gezellig waren ook de uitstapjes. Het eerste reisje ging in 1969 naar de Firma van der Dussen in 's-Gravenmoer. Al snel ging de reis verder: natuurlijk was Keukenhof ook al gauw in beeld. Alle Floriades in de betreffende jaren zijn in groepsverband bezocht. Ook de beroemde Floralia in Gent vormden doelwit. Men was niet bang van de veteranenziekte, of men had daar niets over gehoord, want de beruchte show in Bovenkarspel werd ook bezocht. De bus was altijd vol, een enkele keer reden er zelfs twee bussen. In 1995 kostte de reis naar de Uithof in Utrecht liefst f 55 en dat werd toch te gortig gevonden: de reis werd geannuleerd.

Gedurende een lange periode organiseerde de vereniging een bloemen- en plantenshow in De Kentering. Vlak daarvoor vond een jeugdcorso plaats. De bloemen daarvoor werden door de vereniging ter beschikking gesteld. Erg groot was de deelname daaraan echter nooit.

Ook werd lange tijd een geraniummarkt georganiseerd, soms op de Driesprong, maar ook

wel op het parkeerterrein van Coppens' winkelpassage, later Molenhoekpassage.

De jeugd werd niet vergeten. Diverse leden hielpen de jeugd in Hintham en Rosmalen bij het werken in volkstuintjes. Ook de oprichting van de bekende Rosmalense Jeugdnatuurwacht vond plaats in relatie met Semper Florens, evenals de nog steeds bestaande volkstuinvereniging Semper Virens.

Vanaf het begin werden voortuin- en balkonwedstrijden gehouden. De winnaars daarvan waren bijna allemaal mannen, in tegenstelling tot de werkstukken tijdens de vergaderingen, waar vrouwen veruit de boventoon voerden. In het begin van de tachtiger jaren loopt de belangstelling voor de voortuinwedstrijden sterk terug en worden ze beëindigd.

Rosmalenaren zijn vindingrijk. Planten kopen hoeft niet altijd: je ruilt gewoon en daarom kwam er rond de vergaderingen ook een ruilbeurs. Ook werden planten gezamenlijk ingekocht, dat bleek korting op te leveren.

De eerste door Semper Florens georganiseerde fietstocht voerde in 1981 naar Berlicum en er waren 5 deelnemers. Dat aantal liep overigens snel op naar zo'n 25. De tochten werden uitgezet door de voorzitter, later ook door Henk Langens. Toen de hele omgeving bekeken was, werden de routes in omgekeerde richting gereden: een boom kun je tenslotte van twee kanten bekijken. Een enkele keer maakte men eerst gebruik van de auto om in verre streken te kunnen fietsen en werd de tocht ook over een hele dag uitgesmeerd.

Semper Florens, een Rosmalense vereniging.

In de loop van de jaren zijn heel veel Rosmalenaren lid van Semper Florens geweest. Daardoor en wellicht ook omdat er veel aan de weg getimmerd werd, wisten andere verenigingen deze groene vereniging wel te vinden, als er iets te versieren was. Reeds vroeg in het bestaan blijkt Coudewater een actieve rol te vervullen in de vereniging. Dat kwam wellicht door de eigen plantenkwekerij en boerderij die daar aanwezig was. In 1969 viert de Rosma-

lense afdeling van de vakbeweging NKV een jubileum en besloten wordt te zorgen voor een bloemstuk. Er was voortdurend aandacht voor de Rosmalense jeugd via acties op basisscholen. Daarbij moet vooral gedacht worden aan het aanbieden van plantjes, die dan later weer gekeurd werden. Ook bij de oprichting van de Jeugd Natuurwacht in januari 1975 is Semper Florens betrokken. Als in 1970 de carnavalsvereniging haar eerste lustrum viert, vindt men echter dat men niet mee hoeft te werken:

“Carnaval ligt niet in ons kader.” Wel krijgen de Rosmalense zieken in dat jaar een bloemstukje thuisbezorgd bij gelegenheid van de bloemententoonstelling. Als inwoners van Rosmalen advies willen bij de inrichting van de tuin, kunnen ze bij Semper Florens terecht. Er wordt voortdurend aandacht gevraagd voor een schoon en bloemrijk Rosmalen, ook op openbaar terrein. In dat licht moet ook de voortuin- en balkonwedstrijd gezien worden, evenals een kerstkranswedstrijd aan de voordeur. In die tijd is ons dorp echt een “ville fleurie.” Als er jubilea gevierd worden bij verenigingen, wordt vaak de hulp van Semper Florens ingeroepen om de zaal te versieren. Daar zijn immers bloemen uit eigen kweek en vooral deskundigheid. Vooral bij de opening van De Annenborch in 1972 wordt danig uitgepakt.

Een ander blijk van betrokkenheid vormt de aandacht die Jan Verhoeven geeft bij de opknappbeurt van de 135 jaar oude beuk voor de Kentering: men vertrouwt het zaakje blijkbaar niet helemaal. Ook werd wel een bomentocht door Rosmalen uitgezet. De pastoor weet blijkbaar ook de weg: hij vraagt in 1978 bloemschikkers voor in de kerk.

Als sprekers keek men ook naar wat Rosmalen zelf te bieden had: naast voorzitter Jan Verhoeven, kwamen ook Ad Renders en wereldreiziger Rinie van Meurs diverse keren opdagen. De oprichting van een heemkundekring wordt door Semper Florens van harte toegejuicht: men ziet die ook als middel om groenbeplantingen in ons dorp te handhaven. Men is erg blij als de bedreigde beuken voor de pasto-

rie van de Lambertus behouden blijven, de door sommigen daar gewenste paalwoningen worden niet gewenst.

Rosmalenaren laten niet over zich lopen: als de leden in juni 1990 zich onheus behandeld voelen in Brugge, aarzelen ze niet zich daarover te beklagen bij het gemeentebestuur van die mooie Belgische stad.

Natuurlijk speelde Semper Florens in de jaren voorafgaande aan de samenvoeging met 's-Hertogenbosch ook een actieve rol in Behoud Rosmalen.

Een mooi einde.

Tamelijk onverwacht komt er een einde aan deze letterlijk en figuurlijk bloeiende Rosmalense vereniging. De belangstelling loopt terug en professionele organisaties en bedrijven nemen de voorlichtende taak over. Opmerkelijk is in dat verband dat de laatste jaren er veel werd samengewerkt met Intratuin, een bedrijf dat inmiddels wel ingeburgerd is in ons dorp. De laatste bijeenkomst op 20 december 2004 wordt afgesloten met het maken van kerststukjes. Het positieve eindsaldo wordt beschikbaar gesteld aan scholen en een vereniging voor gehandicapte kinderen die daarvoor later nog hun erkentelijkheid betuigen.

Gerrit Mol

Het dahliaveld van Semper Florens, met op de achtergrond de Heer en Beekstraat.

HEEMKUNDEKRING ROSMALEN

DANKT ZIJN SPONSORS

- Heijmans NV
Graafsebaan 13, 5248 JR Rosmalen
- Woningstichting De Kleine Meierij
Weidestraat 2, 5241 CB Rosmalen
- Bouwmans Oliehandel BV
Westeind 2, 5245 NL Rosmalen
- Brasserie Restaurant 'De Coelenborgh'
Schoolstraat 34, 5243 VC Rosmalen
- Van Creij & Van Hoek BV
Huisbergenweg 6, 5249 JR Rosmalen
- Eijkelenburg Dura Bouw BV
Stationsplein 1, 5241 GN Rosmalen
- W. Gloudemans BV
Hintham 117a, 5246 AE Rosmalen
- Sanidrome Van Grinsven BV
Raadhuisstraat 4c, 5241 BL Rosmalen
- Aann.bedr. P. Hoedemakers en Zn BV
De Grote Elst 40, 5246 JP Rosmalen
- Huijbregts Notarissen
Hoff v. Hollantlaan 5, 5243 SR Rosmalen
- Piels BV
Vinkenveld 6, 5249 JT Rosmalen
- Boek- en Kantoorvakhandel Robben
Molenhoekpassage 23, 5242 CZ Rosmalen
- Hoveniersbedrijf Sequoia
Polluxstraat 4, 5243 XJ Rosmalen
- Foto Stijntjes
Molenhoekpassage 4, 5242 CZ Rosmalen
- Timmers Bouwbedrijf BV
Heikampweg 6, 5249 JX Rosmalen
- Gebr. Voets Weg- en Waterbouw
Vinkenveld 4, 5249 JP Rosmalen
- Cafe 't Zonneke
Hintham 36, 5246 AC Rosmalen
- Rosmalen Bouw
Saffierborch 32, 5241 LN Rosmalen
- Rene Holweg Transport BV
Eikenburglaan 9 a-c, 5248 BJ Rosmalen
- Lambermontgroep
Burg. Wolterstraat 1 5241 EM Rosmalen
- Venrooij Installatie Techniek BV
Heikampweg 3, 5249 JX, Rosmalen
- Ginderzande BV
Raadhuisstraat 51, 5241 BK Rosmalen
- Combo Interieursystemen / A.C.A. Driessen
Handelskade 11, 5211 TH, 's-Hertogenbosch
- Spar Langenhuijsen
Hoogstraat 64, 5241 CT Rosmalen
- Dhr J. Verbiesen
Molenstraat 34, 5242 HA Rosmalen
- Dhr Th. Heijmans
Oude Baan 39, 5242 HT Rosmalen
- Dinos BV
Weidestraat 32, 5142 CB Rosmalen
- Apotheek Rosmalen-Berlicum
Oude Baan 9, 5242 HT Rosmalen
- Haarmode Peter van Wanrooy
Striensestraat 15, 5241 AW Rosmalen
- Soos Satisfaction
Fort Alexanderstraat 3 1, 5241 XE Rosmalen
- V.H. Infra BV
Postbus 58, 5240 AB Rosmalen
- Donatus Ond.Verz.Mij
Hoff van Hollantlaan 8, 5243 SR Rosmalen
- Horeca Belangen Vereniging Rosmalen
p/a Schoolstraat 34, 5243 VC Rosmalen
- Dierenspecialzaak Nico v.d. Berg
Oude Baan 3, 5242 HT Rosmalen
- Croonen Adviseurs BV
Postbus 435, 5240 AK Rosmalen
- Electro World Verhallen
Verl.v.Meeuwenstr. 2, 5241 TG Rosmalen
- Grieks-Macedonisch Specialiteiten Restaurant
Rodenborchweg 35, 5241 VN Rosmalen
- Boundless Business Consultancy
Veemarktkade 8, 5222 AE 's-Hertogenbosch
- Bakkerij van Zuylen
Dorpsstraat 41 5241 EA Rosmalen